

त्तमामित्याहुक्तप्रकारेणेत्यर्थः ॥ का० [२१.१.१०.१८.] त्रैधातव्यन्ते समारोह्यात्म-
 न्नाग्री सूर्यमुपस्थायाद्यः सम्भृत इत्यनुवाकेनानपेक्षमाणोऽरण्यं गत्वा न प्रत्यवेया-
 द्दामे वाविवत्सन्नरण्योः । त्रैधातवी उद्वसानीयेष्टिः तदन्ते अयं ते योनिरित्यग्नी
 आत्मनि समारोह्य तदुष्माणमास्ये प्रवेश्याद्यः सम्भृत इति षडृचेनानुवाकेन सू-
 र्यमुपस्थाप्य पश्चादपश्यन्वनं गत्वा ग्रामं नागहेत् वानप्रस्थो भवेदित्यर्थः । यद्वा ग्रामे
 वस्तुमिहन् अरण्योर्ग्री समारोप्याकीपस्थानानन्तरं ग्रामे गत्वा यज्ञान्कुर्यादिति सू-
 त्रार्थः ॥ अथ मन्त्रार्थः । नारायणपुरुषदृष्टा जगद्बीजपुरुषदेवत्याः षोडश ऋचः पञ्चद-
 शानुष्टुभः षोडशी त्रिष्टुप् । ब्रह्मणे ब्राह्मणमित्याद्याः पुरुषमेधत्रयस्य परमात्मनो
 ऽवयवाः पूर्वाध्यायान्ते प्रोक्तास्तेषामवयवी पुरुषोऽत्र स्तूयते । अव्यक्तमहदादिवि-
 लक्षणश्चेतनो यः पुरुषः पुरुषान्न परं किञ्चिदित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धः सर्वप्राणिसमष्टि-
 त्वपो ब्रह्माण्डदेहो विराजाख्योऽस्ति । कीदृशः सहस्रशीर्षा सहस्रशब्दो बहुवचा-
 ची । संख्यावाचकत्वे सहस्राक्ष इति विरोधः स्यात् नेत्रं सहस्रद्वयेन (१.) भाव्यम् ।
 ततः सहस्रमसंख्यानि शीर्षाणि शिरांसि यस्य सः शीर्षश्छन्दसीति [पा० ६.१.६०.]
 शिरःशब्दस्य शीर्षनादेशः शिरोग्रहणं सर्वावयवोपलक्षणम् । यानि सर्वप्राणिनां
 शिरांसि तानि सर्वाणि तद्देहान्तःपातिवात्तस्यैवेति सहस्रशीर्षत्वम् एवमग्रेऽपि ।
 सहस्राक्षः सहस्रमक्षीणि यस्य सः अक्षिग्रहणं सर्वज्ञानेन्द्रियोपलक्षणम् । सह-
 स्रपात् सहस्रं पादा यस्य संख्यासुपूर्वस्येति [पा० ५.४.१४०.] पादस्यान्त्यलोपः पा-
 दग्रहणं कर्मेन्द्रियोपलक्षणम् । सः पुरुषो भूमिं ब्रह्माण्डलोकद्वपां सर्वतः तिर्यक्
 ऊर्ध्वमधश्च स्पृत्वा व्याप्य स्पर्णीतिर्व्याप्तिकर्मा यद्वा भूमिशब्दो भूतोपलक्षकः पञ्च
 भूतानि व्याप्य दशाङ्गुलपरिमितं देशमध्यतिष्ठत् अतिक्रम्यावस्थितः । दशाङ्गुल-
 मित्युपलक्षणम् ब्रह्माण्डाद्वहिरपि सर्वतोव्याप्यावस्थित इत्यर्थः यद्वा नाभेः सका-
 शाद्दशाङ्गुलमतिक्रम्य हृदि स्थितः नाभित इति कुतो लभ्यते कतम आत्मेत्युप-
 क्रम्य सोऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु ह्यन्तर्ज्योतिरिति श्रुतेः विज्ञानात्मनो ह्यव-
 स्थानं कर्मफलोपभोगाय अन्तर्यामिणो नियन्त्रित्वेन तदुक्तम् [मुण्ड० ३.१.१.] दा
 सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्पन-
 शन्नन्योऽग्रभिचाकशीति इति ॥ स पुरुषोऽत्र देवता तथा च श्रुतिः [१३.६.२.]